

УДК 159.923

ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ФОРМ ТА ВИДІВ ДЕФОРМАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Березка С.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті проаналізовано наукові публікації та дослідження з метою висвітлення теоретичних підходів до розуміння феномену «особистісні деформації». Представлено різні способи класифікацій форм та видів деформацій. На основі узагальненого матеріалу, зроблено спробу створити власну класифікацію деформацій особистості. Розглянуто такі види деформацій, як професійна, учбово-професійна, власне особистісна. Наведені приклади таких груп деформацій: оборотна та незворотна; природна та штучна; часткова та загальна.

Ключові слова: особистісні, професійні та учбово-професійні деформації; оборотна, незворотна, природна, штучна, часткова та загальна деформація.

Постановка проблеми. Сучасна особистість знаходиться у центрі виру швидкоплинних подій, життєвих обставин та ситуацій, вирішення яких призводить до змін самої особистості. Такі зміни можуть носити, як позитивний характер і призводити до розвитку особи, так і негативний. У психолого-педагогічній літературі для позначення останніх широко застосовується термін «деформація особистості». Механізм утворення та розвитку деформації полягає в тому, що під дією певних (внутрішніх чи зовнішніх) чинників виникають негативні викривлення в поведінці людини, потім, по мірі посилення впливу, вони можуть накопичуватись та закріплюватись в особистості, приводячи до її перебудови, що проявляється у всіх сферах життєдіяльності. Встановлено також, що спочатку виникають тимчасові негативні психічні стани і установки, потім починають зникати позитивні якості. Пізніше на місці позитивних властивостей утворюються негативні психічні якості, що змінюють особистісний профіль особи [9]

Деформації обмежують світосприйняття та розвиток особистості, деформують її психічні процеси та стани. Для забезпечення психічного здоров'я особи необхідним є раннє діагностування та нівелювання деформацій на ранніх етапах їх утворення. Проте, через велику кількість підходів та теорій про особистість у науковій літературі відсутня єдина класифікація форм та видів деформацій.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Широко представлені теоретико-методологічні аспекти особистісної деформації фахівця під впливом професії у дослідженнях таких вчених: А.Н. Баженова, С.П. Безносів, В.Л. Бозаджиев, В.В. Бойко, Н.Е. Водоп'янова, Т.В. Зайчикова, Є.Ф. Зеєр, Б.Д. Новіков, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, В.І. Ковальчук, Т.І. Ронгінська, О.О. Рукавишников, Д.Г. Трунов, Т.В. Форманюк, Т.С. Яценко та ін. Деякі з цих дослідників дійшли висновку про те, що певні деформації з'являються ще задовго до безпосереднього «зіткнення» особи з власною професійною діяльністю, і, як правило, обумовлені вони особистісними якостями. Тому, необхідним є детальне вивчення власне деформацій особистості, визначення їх проявів, форм та видів.

Мета статті: на основі аналізу психолого-педагогічної літератури класифікувати форми і види деформацій особистості.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі широко висвітлений такий вид деформації особистості, як професійна (С.П. Безносів, Є.Ф. Зеєр, Б.Д. Новіков, Є.В. Руденський, Д.Г. Трунов, А.К. Маркова та ін.).

Професійна деформація (від лат. *deformatio* – викривлення, зміна форми, конфігурації властивостей) – психологічно деструктивні зміни якостей і властивостей особистості (ціннісних орієнтацій, характеру, способів мислення, спілкування і поведінки), поява яких обумовлена впливом здійснення професійної діяльності [4, с. 181].

Розглядаючи навчання як вид діяльності та частину професійного становлення особистості, в окремий вид психологи виділяють *учбово-професійну деформацію* особистості студента. Так, Є.І. Сапего у своїй статті «Можливості когнітивного тренінгу як засобу профілактики учбово-професійної деформації особистості студентів» дослідниця надає таке визначення даному феномену: «Під учбово-професійною деформацією можна розуміти негативні зміни особистості студента, які обумовлені входженням у світ обраної професії на стадії навчання в результаті високої спеціалізації, що виникають у психіці і з часом набувають стійкий характер психічних якостей» [11, с. 70].

Ж.П. Павлова пропонує класифікувати деформації студентів молодших курсів педагогічних спеціальностей на основі їх професійно-педагогічної ідентифікації. У своїй статті «Типологія деформацій професійно-педагогічної ідентифікації студентів молодших курсів» Ж.П. Павлова пропонує такі групи деформації:

Статусні деформації – розходження між цінностями професійно-педагогічної спільноти і особистісними цінностями студента в розумінні соціального статусу і особливостей педагогічної діяльності, що може проявлятися у хибному розумінні соціального статусу обраної професії чи у відмові від ідентифікації з професійною роллю. До статусних деформацій відносять:

- ідентифікація з іншою професійною групою;
- ідеалізація майбутньої професії;
- професійний маргіналізм;
- інгруповий фаворитизм;
- сублімація;
- боязнь педагогічної діяльності.

Рольові деформації – розходження між цінностями професійно-педагогічної спільноти і

особистісними цінностями студента в розумінні та виконанні професійних ролей, а також професійних норм, що лежать в їх основі. Рольові деформації можуть проявлятися як у непродуктивному виконанні професійних дій, так і в нездатності студента співвіднести свої особистісні особливості з професійною роллю. До таких деформацій відносять:

- прагматизм;
- авторитаризм;
- підвищена агресивність;
- алгоритмізація професійних дій;
- предметний егоцентризм;
- підміна професійної ролі особистісною;
- підміну особистості студента професійною роллю.

Проектні деформації – розходження між цінностями професійно-педагогічної спільноти і особистісними цінностями студента в розумінні та проектуванні професійного майбутнього, професійних перспектив. Проектні деформації проявляються у консерватизмі, відмові від професійного самовдосконалення, обміну досвідом, спілкування з колегами або у неправильному визначенні проектних орієнтирів. До них відносять:

- псевдопрофесіоналізм;
- інформаційна пасивність;
- уособлення;
- прожектерство;
- невинуватне заниження цілей професійного зросту, своїх можливостей;
- звуження особистості до професійного світу [12, с. 80-81].

Викривлення виникають під дією багатьох факторів, тому необхідним є вивчення видів деформацій, що основуються саме на змінах особистості (в незалежності від її професійного становлення).

Особистісні деформації – це викривлення, зміна якостей і властивостей особистості під впливом тих чи інших факторів, що проявляється у: зміні сприйняття та ціннісних орієнтацій, життєвих поглядів, характеру, способів спілкування та поведінки, рис особистості, установок та їх гіперболізації; незрілості та нерівномірності розвитку певних аспектів особистості, інфантильності та егоцентричній спрямованості; втраті здатності до адаптації; фрустрованості; порушенні внутрішньопсихічної рівноваги; викривленнях у когнітивній та емоційній сферах та ін. [1].

Також можна виділити форми деформацій в залежності від змінених особистісних структур:

- деформація спрямованості особистості (установок, інтересів, потреб);
- деформація здібностей;
- деформація характеру.

К.К. Платонов виділяє чотири підструктури особистості, відповідно до них можна виділити:

- деформація соціально обумовлених якостей (моральні якості, відносини);
- деформація досвіду (звички, знання);
- деформація індивідуальних психічних процесів (мислення, сприйняття і т.д.);
- деформація біологічно обумовлених підструктур (органічні патологічні особливості, деформація характеру).

Б.В. Зейгарник [7] виділяє такі основні форми порушень особистості, як деформація потреб

і мотивації, рис характеру та підконтрольності поведінки.

Основними формами викривлень особистості, за О.О. Бухановським [3], є *власне деформація, деструкція структури особистості, дисгармонія та регрес особистості*. Деформацію він розуміє як диспропорційне співвідношення структурних елементів, дисгармонію особистості, що виникає в ході її розвитку. *Деструкція* – це патологічний процес руйнування структури особистості загалом чи окремих її компонентів. *Дисгармонія* особистості характеризується формальним збереженням здібностей, які втратили свою соціальну значимість у зв'язку з вираженою диспропорцією між окремими елементами темпераменту, характеру, потреб і мотивом діяльності особистості. мислення стає афективним, значно порушується цілісність, сила, стійкість, пластичність властивостей характеру. Знижується рівень та вираженість потреб, спостерігається регрес мотивів діяльності. *Регрес особистості* відображає розпад її індивідуальної структури.

Л.Д. Деміна, І.О. Ральникова [6] до основних форм порушень особистості відносять: дефекти і деформації культурного розвитку психіки (патологічний інфантилізм, ригідність когнітивного звуження, ірраціональність свідомості та ін.); соціальна та особистісна стресованість (апатія, містицизм, психосоціальний регрес та ін.); дезінтеграція процесів особистісного самовизначення і саморозвитку.

С.П. Безносів зробив спробу класифікувати прояви деформацій особистості не на психологічній основі, а за такими критеріями:

- глибина деформованості особистості;
- ступінь широти деформованості особистості;
- ступінь стійкості проявів деформацій;
- швидкість деформування особистості [2].

Основуючись на ці критерії та аналогії розуміння деформацій у фізиці (пружна, пластична) та психології, ми виділили такі види викривлень особистості:

- оборотна та незворотна;
- природна та штучна;
- часткові та загальні деформації.

За ступенем стійкості можна виділити оборотні та незворотні деформації.

До виду *оборотної* деформації особистості ми віднесли усі форми викривлень, що з часом зникають самостійно чи їх можна виправити, з подальшим відновленням усіх деформованих компонентів особистості. С.П. Безносів називав такі деформації випадковими або епізодичними. А.А. Меграбян такі зміни особи відносив до виду *тимчасових*. Прикладом таких деформацій дослідник вважає неадекватність реагування свідомості та поведінки людини на дію зовнішніх чи внутрішніх чинників при афективному стані чи порушеннях функцій вегето-ендокринної системи, що у межах самовідчуття та самосприйняття при достатній збереженості пізнавальних функцій особистості, викликають короточасні викривлення [10, с. 214].

До виду *незворотних* деформацій відносять всі зміни особистості, що не зникають після дії деформуючого чинника та мають патологічні, незворотні наслідки для самої особистості. С.П. Безносів [2] вважав, що викривлення даної групи мають незворотній та закономірний характер.

До цього виду викривлень можна віднести запропоновані А.А. Меграбяном прогредієнтні, структурні та необоротні дефекти особистості, що перш за все змінюють вищі соціальні, моральні, етичні та інші рівні людини, що призводить до її регресії до рівня тварини [10, с. 218]. Прикладом таких деформацій є зміни особистості наркоману, психічнохворої людини та ін.

Природна деформація – це зміни властивостей особистості, що викликані природним проживанням власного життя і є немінучими. Так, у психології вчені (Ф. Гізе, Д. Бромлей, І.С. Кон, О.П. Сергєєнкова, Е. Еріксон та ін.) досліджували особистісні зміни, що викликані природним старінням людини. У віковій психології О.П. Сергєєнкової [5] описано характерний феномен для людей похилого віку, як психологічне «закостеніння», який Е. Еріксон називав особистісною стагнацією (тобто застій в особистісному розвитку людини, що викликаний її зацикленістю на минулому і нездатності переносити подальші зміни ідентичності) [5], а також типи людей похилого віку (старець-негативіст, старець-екстраверт та інтроверт), що характеризуються суб'єктивно-спрямованим сприйняттям оточуючої дійсності, відповідними способами мислення, реагування та власне поведінки людини [4, с. 300].

До природної можна віднести і професійну деформацію. Аналізуючи концептуальні положення розвитку професійних деформацій за О. Коваленко, Л. Шикановим, Е. Зеєром, можна визначити, що будь-яка професійна діяльність вже на стадії опанування, а в подальшому при виконанні, деформує особистість незалежно від її особистісного потенціалу, адже здійснення певних видів діяльності не вимагає всього розмаїття якостей і здібностей особистості, багато з них залишаються неактуальними та незадіяними; поступово успіх виконання діяльності починає визначатись сукупністю професійно важливих якостей, що роками використовуються [8]. Окремі з них поступово трансформуються у професійно небажані якості. Одночасно розвиваються професійні акцентуації – надмірно виражені якості та їх поєднання, що негативно впливають на діяльність та поведінку спеціаліста. Тобто деякі форми професійної деформації є немінучими.

До *штучних* деформацій належать викривлення особистості, що обумовлені дією зовнішніх чинників, які не залежать від самої людини (стиль виховання, життєві обставини, умови життя і т.д.), але можуть сприяти появі внутрішніх соціально-психологічних факторів деформацій.

За рівнем деформованості можна виділити загальну та часткову деформацію. Якщо у особи спостерігаються зміни одного або декількох структурних елементів особистості, то така деформація називається частковою, якщо ж змінені всі елементи особистості – то загальною. До часткових викривлень часто відносять деформації сприйняття, мислення, уяви і т.д. С.П. Безносів зазначає, що спочатку уражається частина психіки (парціальна деформація), що відображається на психічних процесах особи, а згодом може сягати глобальних розмірів, зачіпаючи сферу суб'єктивних відносин особистості, її світогляду (глобальна деформація) [2].

Висновки і пропозиції. Вивчення сучасних наукових досліджень і публікацій дозволило нам зробити спробу створити класифікацію форм та видів деформації особистості на основі її кількісних характеристик. Так, усі форми деформацій ми поєднали у такі групи: оборотна та незворотна; природна та штучна; часткова та загальна. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виділити такі види деформацій, як професійна (С.П. Безносів, Е.Ф. Зеєр, Б.Д. Новіков, Є.В. Руденський, Д.Г. Трунов, А.К. Маркова та ін.), учбово-професійна (Ж.П. Павлова, Є.І. Сапего та ін.) та власне особистісна деформація (О.О. Бухановський, Б.В. Зейгарник, А.А. Меграбян, К.К. Платонов та ін.). У наукових дослідженнях феномен саме особистісних деформацій (які не залежать від виду професії особи) розкрито досить неповно. Через відсутність єдиного підходу до розуміння особистості, не має і єдності у розумінні сутності деформацій особи. Тому, ми вважаємо, що необхідним для успішної діагностики та корекції деформацій особистості є створення профілю деформованої особистості, банку діагностичних методик для виявлення викривлень на ранніх етапах їх утворення, та розроблення корекційно-профілактичної програми

Список літератури:

1. Баженова А. Н. Профессиональная деформация личности психолога / А. Н. Баженова // Интеграция образования. – 2003. – № 2. – С. 145-150.
2. Безносів С. П. Профессиональная деформация личности / С. П. Безносів. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.
3. Бухановский А. О. и др. Общая психопатология: Пособие для врачей / А. О. Бухановский, М. Е. Литвак. – 3-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д: Изд-во ЛРНЦ «Феникс», 2003. – 416 с: ил.
4. Вайнштейн Л. А. Психология труда / Л. А. Вайнштейн. – Минск: БГУ, 2008. – 219 с.
5. Вікова психологія. Навчальний посібник / О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасека. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
6. Демина Л. Д. Психическое здоровье и защитные механизмы личности / Л. Д. Демина, И. А. Ральникова., 2000. – 123 с.
7. Зейгарник Б. В. Опосредование и саморегуляция в норме и патологии. // Вестн. МГУ. Сер. 14. Психология. – 1981. – № 2. – С. 9–14.
8. Коваленко А. В. Профессиональная деформация личности. Учебное пособие. / А. В. Коваленко, Л. А. Шиканов. – Томск: Изд-во ТПУ, 2009. – 90 с.
9. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М., 1996. – 306 с.
10. Меграбян А. А. Общая психопатология / А. А. Меграбян. – М: Медицина, 1972. – 286 с.
11. Сапего Е. И. Возможности когнитивного тренинга как средства профилактики учебно-профессиональных деформаций личности студентов / Екатерина Ивановна Сапего // Инновационные образовательные технологии. – 2013. – С. 69–73.
12. Павлова Ж. П. Типология деформаций профессионально-педагогической идентичности студентов младших курсов / Жанна Павлівна Павлова // Вестник СГУТиКД. – 2011. – № 1(15). – С. 79-82.

Березка С.В.

Донбасский государственный педагогический университет

ПОДХОДЫ К КЛАССИФИКАЦИИ ФОРМ И ВИДОВ ДЕФОРМАЦИЙ ЛИЧНОСТИ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В статье проанализировано научные публикации и исследования, с целью освещения теоретических подходов понимания феномена «личностных деформаций». Представлено разные способы классификации форм и видов деформации. На основе обобщенного материала, сделано попытку создать свою классификацию личностных деформаций. Рассмотрено такие виды деформации, как профессиональная, учебно-профессиональная, личностная. Приведены примеры таких групп деформаций: обратимая и необратимая; естественная и искусственная; частичная и общая.

Ключевые слова: профессиональная, учебно-профессиональная, личностная деформация; обратимая, необратимая, естественная, искусственная, частичная и общая деформация.

Berezka S.V.

Donbass State Pedagogical University

APPROACHES TO THE CLASSIFICATION OF FORMS AND TYPES OF DEFORMATION OF A PERSONALITY IN SCIENTIFIC LITERATURE

Summary

The article analyzes the scientific publications and research, to highlight the theoretical approaches of understanding the phenomenon of «personal strain.» Presented different ways of classifying the forms and types of deformation. On the basis of a compilation, made an attempt to create a classification of personal strain. Consider these types of deformation, as a professional, educational and professional, personal. Examples of such groups deformations: reversible and irreversible; natural and artificial; partial and total.

Keywords: professional, educational, personal strain; reversible, irreversible, natural, artificial, partial and total deformation.